

DE VOORUITGANG GEFOTOGRAFEERD

Belangrijke rol documentatie bij aanleg Nederlandse spoorwegen

De aanleg van een nationaal spoorwegnet kwam in Nederland relatief laat op gang. De overbrugging van de grote rivieren maakte een snelle inhaalslag na 1860 mogelijk. Ook op andere gebieden werd na dat jaar hard aan de verbetering van de infrastructuur gewerkt. Bij het documenteren hiervan ging de fotografie spoedig een belangrijke rol spelen.

Zo voortvarend als België de 'ijzeren spoorweg' in de jaren dertig van de negentiende eeuw ontwikkelde, zo traag kwam Nederland op gang. De Belgen vaardigden in 1834 een wet tot het oprichten van een nationaal spoorwegnet uit. Al in 1835 werd de spoorlijn tussen Brussel en Mechelen in gebruik genomen, de eerste spoorlijn op het Europese vasteland. Negen jaar later waren de spoorlijnen van noord naar zuid en van oost naar west klaar. In Nederland werd de eerste spoorlijn, tussen Amsterdam en Haarlem, in 1839 geopend. Het was een particulier initiatief. In 1847 werd de lijn doorgetrokken tot Rotterdam. In 1843 werd de tweede spoorlijn geopend, van Amsterdam naar Utrecht, in 1845 verlengd naar Arnhem. In het zuiden van Nederland werden de eerste grensoverschrijdende lijnen aangelegd door buitenlandse maatschappijen, als verlenging van de spoornet-

ten in die landen. In 1853 werd de spoorlijn Aken-Maastricht geopend, in 1854 volgde de lijn Antwerpen-Rosendaal over de Belgische grens. Pas in 1860 kwam er in Nederland een spoorwegwet en vanaf dat moment kwam er vaart in de aanleg van nieuwe spoorlijnen. Ook de verbindingen tussen Nederland en België kregen daarbij de aandacht. Na 1860 werden in korte tijd grote infrastructurele projecten gerealiseerd, zoals kanalen, sluizen en spoorbruggen. Het landschap veranderde zichtbaar, iets wat we nu nog steeds kunnen zien op de foto's die toen gemaakt zijn.

CAMERA'S VAN FORMAAT

Minister van Binnenlandse Zaken Cornelis Fock zag de meerwaarde van de fotografie bij de bouw van de grote werken. Hij gaf in 1869 opdracht aan de hoofdingenieurs van Rijkswaterstaat om 'van de meest belangrijke waterstaatswerken photogra-

fische voorstellingen, zooveel na de verschillende en meest belangrijke fasen van uitvoering, als na de voltooying' te doen vervaardigen. Daartoe moesten zij bij het ontwerpen van bestekken van werken, 'die daartoe naar Uw [hun] oordeel in aanmerking zouden komen, de levering van een zeker aantal photographien, op vaste tijdstippen der uitvoering, voor den aannemer verbindend [...] stellen'.¹ Vanaf dat moment werden er (verplicht) series foto's gemaakt die de verschillende bouwstadia documenteerden. Een van de eerste bestekken waar we dit daadwerkelijk zien terugkomen, dateert van 1870 en heeft

Ron Guleij is archief-specialist bij het Nationaal Archief.

Kaart van de spoorwegen in Nederland en België, 1858.
Nationaal Archief.

1 Circulaire van 3 april 1869, no. 221, 3e Afd. Waterstaat, aan de hoofdingenieurs van Waterstaat. Nationaal Archief, Archief Binnenlandse Zaken/Waterstaat, 2.04.07, inv. nr. 2522.

Dit schooljaar bespreken experts van het Nationaal Archief in *Kleio* bijzondere archiefstukken. Het Nationaal Archief in Den Haag beheert en presenteert meer dan duizend jaar geschiedenis van Nederland in bijna 125 kilometer archiefmateriaal, vijftien miljoen foto's en 300.000 kaarten.

Twee foto's van Pieter Oosterhuis:
Rechts: Spoorbrug bij Crevecoeur bij 's-Hertogenbosch, 16 maart 1871. Nationaal Archief.
Onder: Spoorweg-brug over het Hollandschdiep bij Moerdijk, 7 juli 1870. Nationaal Archief.

betrekking op een ijzeren draaibrug over de Willemsvaart.² In artikel 18 (paragraaf 42) stond de volgende bepaling: 'De aannemer levert op twee door de directie te bepalen tijdstippen tien stel fotografien van den stand van het werk, te vervaardigen door een door de directie aan te wijzen fotograaf. De grootte der fotografien moet minstens zijn 33 bij 26 c.M.' Rijkswaterstaat was in de negentiende eeuw een belangrijke opdrachtgever voor het maken van foto's van de voortgang van de aanleg van dergelijke grote openbare werken. De eerste foto's zijn gemaakt door de Dienst tot aanleg van Staats-spoorwegen. Deze foto's werden zeer gewaardeerd en geschikt gevonden voor het technisch onderwijs aan de Polytechnische School (de huidige Technische Universiteit) te Delft. De foto-collectie van Rijkswaterstaat (773 beelden) is digitaal beschikbaar op de beeldbank van het Nationaal Archief. De foto's konden dienen als

documentatie van de aanleg van de werken. Tegelijkertijd geven ze nu een indrukwekkend beeld van de ingrijpende veranderingen in het landschap. Een van de meest gevraagde ingenieursfotografen was Pieter Oosterhuis (1816-1885). Hij maakte een groot deel van de foto's van de infra-structurele vernieuwingen. Hij documenteerde de bouw van verschillende spoorbruggen overigens al voordat het maken 'van zoodanige afbeeldingen der

meest belangrijke waterstaatswerken' verplicht werd gesteld. Voor het fotograferen van een groot landschap was een camera van formaat nodig (vaak met een achterwand tot wel 32 x 42 cm) met een stevig statief. Met een assistent en waarschijnlijk een kruiwagen sjouwden de fotografen hun zware apparatuur door de karrensporen in het mulle zand. De fotograaf zocht, als de situatie dat toeliet, bij voorkeur naar een hoog standpunt met overzicht. Of hij koos een plek

² Bestek 136, dienstjaar 1870. Nationaal Archief, Archief Binnenlandse Zaken/Waterstaat, 2.04.07, inv. nr. 5883.
³ Gijs van der Ham, *De geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen*. Amsterdam: Rijksmuseum/De Bezige Bij, 2013.

op de oever, in de uiterwaarden, bijvoorbeeld voor een fraai zijaanzicht van een voltooide brug. Oosterhuis' foto's zijn van hoge kwaliteit en vallen op door de scherpste, het perspectief en de compositie.

PRESTIGIEUZE SPOORWEGBRUGGEN

Dankzij het werk van Johann Georg Hameter, Edmond Fierlants, Johann Heinrich Schönscheidt, maar vooral van Pieter Oosterhuis, zijn de bouw en de voltooiing van de eerste vaste verbindingen over de grote rivieren uitstekend gedocumenteerd. Toen Oosterhuis in 1868 de spoorbrug over de Lek bij Kuilenburg (Culemborg) vastlegde, was deze op dat moment de langste ter wereld. De bouw van de spoorbrug was een enorm project dat zes jaar had geduurd. Er werden meer dan een miljoen klinknagels gebruikt en 2150 ton ijzer, voornamelijk uit België afkomstig. De aannemer was een Duitser, maar Nederlandse ingenieurs waren

voor het spectaculaire ontwerp verantwoordelijk. Nog in datzelfde jaar reed er voor het eerst een trein over. Vanaf Utrecht kon men toen nog niet verder dan het dorp Waardenburg, want de volgende twee bruggen over de Waal en de Maas waren nog niet klaar. In 1869 werd de brug over de Waal bij Zaltbommel gerealiseerd en in 1870 kon men rechtstreeks van Utrecht naar Den Bosch reizen.³

In 1871 werd de Moerdijkbrug over de Maas gerealiseerd. De hinderlijke onderbreking van de reis tussen Rotterdam en Antwerpen was daarmee verleden tijd. Tot dan moest men per veerboot van Rotterdam naar de haven van Moerdijk, om vandaar verder met de Belgische trein te reizen. In het kaarten- en tekeningenarchief van het ministerie van Waterstaat bevinden zich vele, in fraaie boeken gebundelde bouwtekeningen. Deze geven samen met de foto's een goed beeld van de bouw van de prestigieuze spoorwegbruggen. ■

BLIKVANGERS

Met vijftien miljoen foto's uit de afgelopen 170 jaar fotogeschiedenis beheert het Nationaal Archief de grootste fotocollectie van Nederland. In de tentoonstelling *Blikvangers* is een deel van deze collectie voor het eerst te zien. Ruim 450 originele afdrukken laten Nederland en de wereld zien door de ogen van bekende en minder bekende fotografen, zoals Eva Besnyö, Robert Capa, Henk Blansjaar, Brassai, Ed van der Elsen, Paul Huf, Aart Klein en Cas Oorthuys. Zij legden expedities en verre reizen vast, maar ook oorlogen, conflicten en de schoonheid van ons land. De historische foto's uit de collectie zijn de inspiratiebron geweest voor Koen Hauser, Fotograaf des Vaderlands. Speciaal voor het Nationaal Archief maakte hij nieuw werk dat in de tentoonstelling wordt getoond.

Meer informatie over de tentoonstelling, locatie van het Nationaal Archief en openingstijden vindt u op www.gahetna.nl/blikvangers, het onderwijsprogramma op www.gahetna.nl/onderwijs.

GRATIS BUSVERVOER

Voor scholen die de tentoonstelling *Blikvangers* boeken, regelt en betaalt het Nationaal Archief de busreis. Alleen de deelnemerskosten van € 3,- per leerling zijn voor rekening van de school (begeleiders gratis). Vermeld bij de boeking: 'busactie Blikvangers'. Het aanbod is geldig zolang er plek is en geldt voor scholen in Zuid-Holland. Het gratis busvervoer is te boeken via: educatie@nationaalarchief.nl.